

*Ehess, ihass...*

József Attila *Ars poeticájának* értelmezéséhez

A *disszonancia* fogalmát József Attila Bartók-tanulmányvázlatából emelte ki jó szemmel Szőke György, abból a célból, hogy éppen magának József Attilának költészetét világítsa meg terminusszerű használatával. „Versei nem a motívumok egyszerű egymás mellé sorakoztatására épülnek: egymásnak ellentmondó, egymással ütköztetett képei első pillantásra kuszának tűnő szövevényéből bontakozik ki egymáshoz kapcsoltságuk, determináltságuk, a kaotikusan örvénylő, diszharmonikus elemekből, azokat harmóniává ötvöző szándék.<sup>1</sup>

Úgy gondolom, hogy ez a fentebb meghatározott disszonancia jellemzi az *Ars poetica* című József Attila-vers híres, szállóigévé vált központi „tanítását” is (ha szabad egy, legalábbis címe szerint tanköltemény valamely kijelentését tanításnak értelmezni):

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!  
A mindenséggel mérd magad!<sup>2</sup>

Az *Ars poetica* értelmezői közül legelőször talán Balogh László figyelt fel arra a lehetséges kétféle irányra, amelybe külön-külön mutathat a boldogságelvű első sor és a kozmikus arányú második sor felszólítása. Kabdebó Lóránttal beszélgettem egyszer erről, aki volt szíves erre a beszélgetésre egy tanulmányában utalni is.<sup>3</sup> Tulajdonképpen már évek óta próbálkoztam azzal, hogy összegyűjtsem a gnóma lehetséges történetét, és ebből kibontsam a József Attila-i értelmezést; Kabdebó Lóránton kívül a Tverdota Györggyel folytatott beszélgetéseknek is sokat köszönhetek. Most a József Attila-kutató Szőke György tiszteletére megpróbálom összefoglalni ennek az anyaggyűjtésnek, illetve töprengésnek néhány eredményét.

Gnómának neveztem az előbb a híres szállóigét, tehát feltételezem azt, hogy mintája is eleve egy szállóige; a szállóigék pedig lehetnek eredetileg idézetek, vagy valóban létezett feliratok, vagy epigrammák átfogalmazásai; én mindenestre abból az alapfeltevésből indulok ki, hogy József Attila itt a lehető legnagyobb tudatossággal használ fel és alakít át saját céljaira egy meglehetősen közismert és igen hosszú életű szállóigét. Ez pedig nem egyéb, mint a szakirodalomban sok helyen tárgyalt úgynevezett Szardanapal-féle sírfelirat!

A mai ókortudomány úgy látja, hogy a görög történeti legendák főhősévé vált Szardanapal[+]osz – mint utolsó asszír király – etimológiailag legalábbis Assur-banapli (i. e. 668–629) megfelelője, ha életrajzuk merőben különbözik is. Mindenesetre a források (Polübiosz, Dion Khrüszosztomosz, Alexandriai Kelemen) szerint már Nagy Sándor katonái látták – a valószínűleg asszír ékírással feliratozott – síremléket, Ankhialé mellett, Kilikiában, amelyet az elpuhultságáról és tobzódásáról örökre elhíresült király végső nyugvóhelyének tartottak.<sup>4</sup> Cicero a következőképpen örökíti meg: „Hogyan lehetne kellemes az olyan élet, amelyből hiányzik az ésszerűség, a mértéktartás? Ebből látható, mennyire tévedett Szardanapal, a dúsgazdag asszír király, aki ezt vésette síremlékére:

– Annyi enyém csak, amit jóízűen megehettem:  
hátrahagyott sok kincsemet elveszítettem örökre.

»Nem egy királynak, hanem egy ökörnek a sírjára lehetne ezt írni – mondja Arisztotelész. – Azt mondja, hogy halála után övé az, ami életében is csak addig volt az övé, ameddig elfogyasztotta.«<sup>5</sup> A *Tusculanae disputationes* vonatkozó helyéhez (V. 101) adott kommentárból megtudhatjuk, hogy a Cicero által latin versben fordított sírfelirat görög eredetijét (amely talán akkából készülhetett valamikor) Athénaiosz és Sztrabón művéből ismerjük.<sup>6</sup> Különösen érdekes a Sztrabón-féle változat, amelyből kiderül, hogy a derék uralkodót egy fekvő szobor ábrázolta saját szarkofágján, amint ujjával éppen fület mutat a világnak. „Azután Zephyrion következik, amely hasonló nevű a Kalydnos mellett, majd valamikor a tenger fölött Ankhialé, Sardanapallosnak az alapítása, mint Aristobulos mondja; itt látható szerint Sardanapallos síremléke és kőszobra, amely jobb kezének az ujjait úgy szorítja össze, mintha fityyet hányna, s assyr betűkkel a következő felirat van rajta: »Sardanapallos, Anakyndaraxés fia, egy napon építette Ankhialét és Tarsost. Egyél, igyál és mulass, mert a többi ennyit sem ér«, ti. egy fitytentést. Khoirilios is megemlékezik erről; közismertek a következő sorai:

Az az enyém, amit ettem is, ittam is és szerelemből  
Élveztem, mert minden egyéb jó elhagy örökre.”<sup>7</sup>

Azonban nemcsak Sztrabón, hanem Arrianosz (*Anabaszisz*, 2, 5, 4) is idézi a verset, mégpedig már olyan, egyébként a sírfeliratoknál szokott formában, ahol a halott megszólítja a nézőt. Ennek nincsen magyar műfordítása, úgy-hogy saját fordításomban idézem: „Te pedig, óh, idegen! Egyél, igyál és játszadozzál [e szó itt egyértelműen erotikus-szexuális jelentésű], mert a többi emberi dolog nem ér fel ezekkel.”<sup>8</sup>

Ahhoz azonban, hogy a szólás további sorsának jelentésváltozásait megfejt-hessük, fígyelembe kell vennünk két dolgot. Az egyik a felszólító forma ke-

resztesződése a sztoikus filozófiai kritikával, amely Epikurosz, illetve az epikureisták ellen irányul. A másik pedig a mondás utóéletének, illetve morális értékelésének változása a formailag hasonló bibliai mondások fényében. Lásuk először az első, vagyis a sztoikusok etikai szembenállását Epikurosznak, illetve követőinek boldogság- és gyönyörfogalmával. Cicero például egy igen izgalmas helyen (Luculli 46–140) azt mondja, hogy – ha tisztességes, azaz nem arcpirító vagy vulgáris módon akarjuk összefoglalni az epikureisták tanítását a legfőbb jóról, akkor ezt így tehetjük: minden jónak a forrása a testben van, ez a természet normája, zsinórmértéke, előírása, amelytől, hogy ha valaki eltévelyedik, akkor semmi sincsen, amit az életben követhetne.<sup>9</sup> Sokkal élesebben, illetve nyíltabban fogalmaz Epiktétosz egy helyen, amelyben nyilvánvalóan azt a forráscsoportot – tehát a Szardanapal-féle sírfelirat megszólító változatát – tartja szem előtt, amelynek kifejezését illedelmesre nyhítette Cicero: „És te, aki így vélekedsz, csak tedd a féreghez illő dolgokat, amelyekre méltónak tartod magadat: egyél, és igyál és közösülj és üríts és horkolj!”<sup>10</sup> Nem csoda tehát, hogy a későbbi korok számára egyszerűen Epikurosz mondásaként maradt meg a szállóige; például a tudós Margalits Ede is a filozófus hiteles töredékeként idézi, ebben a formában: Ede, bide, lude, post mortem nulla voluptas – azaz magyarul: Egyél, igyál, játszadozzál, halál után nincs gyönyör.<sup>11</sup> Nagyjából ugyanabban az időben – szerintem helyesen – Tóth Béla megkísérli, hogy a magyar közmondáskincsben is szereplő szállóigét („Az a mienk, amit megeszünk.”) levezesse a Szardanapal-sírfelirat Cicero-féle változatából; másrészt az *Egyél, igyál...* változatot ennek parafrázisaként tárgyalja, és tudja, hogy ezt helytelenül tartották az epikureus tanítás foglatának.<sup>12</sup> Ugyancsak Tóth Béla veti fel fentebb idézett szócikkében a biblikus származtatást. Végül is egy ószövetségi és egy azt idéző újszövetségi helyről van szó: Ézsaiás 22,13, valamint a Korintusiakhoz írott első levél 15,32. Ézsaiás prófétát a Vulgata így fordítja latinra: Manducemus et bibamus: cras enim moriemur. (Együnk és igyunk, mert holnap meghalunk.) Természetesen Szent Pál azért idézi, mert ha nem volna feltámadás, akkor ilyesfajta, földi látkörrel beérő filozófiát kellene alkalmazni.

Mindenesetre a középkori diákköltészet vagy más terminológiával élve a goliárdok költészete Epikuroszból mintegy dőzsölés-istent csinált, itt természetesen hatott a Filippibéliekhez írott Szent Pál-levél kifejezése is azokról, akiknek a hasuk az istenük (3, 19). Talán még egy bibliai helyet is figyelembe vehetünk, a megelégedett, jóllakott fetrengésről, az evés-ivás utáni alvásról és nyugalomról: ez a IV. zsoltár 9. verse.<sup>13</sup>

A középkor végén tehát körülbelül úgy foglalható össze a sok kalandon átment gnóma értelmezési tartománya, hogy akár elítélőleg – mint az egyik főbűn, a Torkosság összefoglalója –, akár tréfásan igenlőleg – mint a teológiai értelmezéshez szorosan tapadó egyetemi diák-ellenkultúrában – az epikureizmus kvintesszenciájaként szerepeljen. (Érdekes az, hogy az olasz népi

közmondások szintjén ez maradt meg egy meglehetősen drasztikus változatban.)<sup>14</sup>

Nem érintem a humanizmus leghíresebb vagy hírhedtebb Epikurosz-értelmezését vagy inkább átértelmezését, vagyis Lorenzo Vallának *A legfőbb jóról*, avagy más címen *A gyönyörről* írott könyvét, illetve a körülötte keletkezett vitát, ugyanis ez a mi gnómánkkal nem foglalkozik. A reformáció korában azonban Luther – aki egyébként sokban támaszkodott Vallára – radikális változást hozott. Az a szöveg, amelyre gondolok, egy Pázmány-mű polemikus környezetében található; Pázmány annyira felháborítónak, illetve erkölcstelennek tartja a szöveget, hogy – szakítva bevett írásmódjával – csak latinul közli és nem fordítja le. „Ut non est in meis viribus situm, ut Vir non sim: tam non est mei juris, ut absque muliere sim. Rursum ut in tua manu non est, ut Femina non sis: sic nec in te est, ut absque viro degas, nec enim libera est electio, aut consilium; sed res natura necessaria, ut marem feminae, feminam mari sociari oporteat. Verbum enim hoc, quod Deus ait, Crescite, multiplicamini, non est praeceptum, sed plus quam praeceptum: Divinum puta opus; quod non est nostrarum virium, ut impediatur, vel omittatur; sed tam necessarium, quam ut masculus sim; magisque necessarium, quam edere, bibere, purgari, mucum emungere, somno et excubiis intentum esse, neque possibile est, ut castus permaneam.”<sup>15</sup> Magyarul: „Amilyen módon nem áll hatalmamban, hogy ne legyenek férfi, ugyanolyan módon nem az én jogom, hogy nő nélkül legyek. Másrészt mint ahogyan nem a te hatalmadban áll, az hogy ne legyél nő, ezért tehát az sem rajtad múlik, hogy férfi nélkül éljél, mert ez nem szabad választás vagy elhatározás; de egy természettől szükséges dolog, hogy a férfi a nővel, a nő pedig a férfival társuljon. Az az ige ugyanis, amelyet ISTEN mond, szaporodjatok, és sokasodjatok, az nem parancs, hanem több, mint parancs: isteni alkotásnak véljed; mivel hogy nincs rá erőnk, hogy megakadályozzuk vagy elmulasszuk; de annyira szükséges, mint az, hogy hímnemű vagyok; és inkább szükséges, mint enni, inni, ürítkezni, taknyot fújni, álommal és alvással eltelni, ezért nem is lehetséges, hogy tiszta maradhassál.” Természetes, hogy Pázmány – aki korábban már a lélek halhatatlanságával kapcsolatban is szörnyen fölháborodott Lutheren, az általa gúnyosan „új evangelistának” nevezett szerzőn, aki e gondolatról azt állította, hogy a Pápa kamaraszékén keletkezett csiga-bigák egyike, és ezért természetesen Epicurus disznójának nevezi őt – ezt a részletet sem tudja másként kommentálni, mint emígyen: „Ezekhez a baromhoz, nem emberhez illő beszédekhez, majd hasonló dolgot tanít az augustai Confessio és a Concordia, mint ez-után meghallyuk.”<sup>16</sup>

Véleményem szerint nem lehet véletlen, hogy a „baromhoz illő” kifejezés vagy ítélet csúszik ki Pázmány tolla alól, hiszen tudjuk, Cicero hasonló kárhoztatást idézett Arisztotelészről a Szardanapal-sírfelirattal szemben... Ebből az is következik, hogy Pázmány minden valószínűség szerint felismerte Luther szövegében az átalakított gnóma egyik változatát.

Egyébként a régi magyar irodalomban már Pázmány előtt is felbukkan a sententia, mégpedig először épp egy evangélikus szerzőnél, vagyis Bornemisza Péternél. Ez a részlet a Szentháromság vasárnapja utáni tizenötödik vasárnapra rendelt első prédikációból való; a nagyobb szövegösszefüggést mellőzhetjük, mert részletesen ír róla Borzsák István.<sup>17</sup> A prédikátor tehát így ír az általa elutasított hitetlen szorgalmatoskodókról, akik az Evangéliumban emlegetett kincset, amelyet a Mennyszigatra kellene gyűjteni, rossz helyen keresik; pontosabban ezeknek is a „tisztség kívánók”, azaz a régi római virtus értelmében cselekvők után következő második osztályáról, a „gyönyörűség kívánókról”.

Másfélék voltak, kik az ők földi bódogságokat gyönyörűséges életben vetették. Ezek barom módra minden gondjokat csak arra adták, mint lakjanak, egyenek, igyanak, játszanak, táncoljanak, mulassanak, vadásszanak, torkoskodjanak, nyalakozzanak, bujálkodjanak, heverjenek, aludjanak, egy helyről másra jargaljanak: ezek epicureusoknak hivattatnak, ezek is csak földiek voltak. És az édes kívánságok mellett elegyek olly röttentő méreggel, mint az melly almát Ádám nagy kívánsággal megharapván mérges halált talált benne. Ezt ma is minden testi kényességbe érezhetjük mi is. Erről mondja, *Noceat empta dolore voluptas*.<sup>18</sup>

Az angliai jezsuita mártír Campianus 1607-es magyar fordításában is felbukkan a toposz; mivel a VIII. könyvben szerepel, ezért már nem Balassitól, hanem a művet befejező és sajtó alá rendező Dobokay Sándortól származik a magyarítás. Itt is részben ugyanarról a Luther-prédikációról van szó, mint az előbb említett Pázmány-műben, továbbá a házastársi életről szóló könyvről. Ebben szerepel a következő állítás: *siquidem res uxoria tam est cuique necessaria, quam esca, potus, somnus*; azaz Dobokay magyarságával: „mivel hogy az házasság dolga oly szükséges mindennek, mint az étel, ital, és álmom.”<sup>19</sup> Luther tehát ismerte a sententia bővebb és szűkebb formáját is.

Mint láthattuk, a disznó, mint az epikureus boldogság legtökéletesebb megtestesítője, már eddig is többször előfordult, hiszen ez természetes is Horatius híres önironikus megjegyzése óta. Nem véletlen, hogy így kerül be a mértékadó késő reneszánsz, illetve barokk jelképszótárba, Cesare Ripa *Iconologia*jába, amely azután megtermékenyítette vagy kétszáz évre az egész európai művészetet és irodalmat:

*Dózsölés*  
(Crapula)

Rosszul öltözött nő, zöld ruhában, rózsás kerek képpel. Jobbjával pajzsra támaszkodjék, amelyen különféle ételekkel megterített asztal festett képe legyen, abroszán ezzel a mottóval: *Vera felicitas* (Az igazi boldogság). Másik kezét egy disznón tartsa.

A dőzsölés a torkosság velejárója, s a nagymennyiségű és kiváló ételek élvezetében áll. Többnyire tudatlan és nagyétkű embereken uralkodik, akik nem tudnak elgondolni semmi olyasmit, ami ne lenne érzékekkel felfogható.

A dőzsölés zöld ruhába öltözik, mert örökké abban reménykedik, hogy folyvást gyönyörködhet az ételek válogatásában, és így vidámságban múlathatja az időt.

A pajzs, ahogyan fentebb leírtuk, azok célját mutatja, akik a dőzsölésre adják magukat: azaz az ízeletést, amelyről azt hiszik, hogy e világ boldogságát rejtí magában, mint Epikuros hirdette.

A disznóval számos író a dőzsölést jegyzi, mert ez semmi másra nem ügyel, csak az evésre; s mialatt sárból moslékát fogyasztja, még fejét sem emeli fel, s hátra sem fordul, csak folytonosan előrehalad, hogy egyre jobb ételt keressen magának.<sup>20</sup>

Végül XVIII. századi irodalmunk megújítóját, Faludi Ferencet érdemes idézni, aki több helyen is beszövi a sententiát és magyarázatát. Ezúttal mint a XVIII. századi libertinus életvitel jellemzőjét. Idézzünk a *Nemes emberből*:

Hatalmas Isten, mire nem jutánk! ám ha az a' drága kép, a' mi egyetlen-egy lelkünk, ki-párállaná magát füst-ként, és azon múlandósággal vólna testünkkel, ha azon szempillantásban el-semmisedne, a' mellyben halálba merülünk; talán lehetne keleti azoknak az esztelen szóknak: Ede, bibe, gaude, cras moriemur. Egyél, igyál, vigadozz, hólnap meg-halunk; 's el-tseppenünk. Bezzeg ha tudhatnánk, a' jövendőbéli idők mit szülnek fejünkre, ha a' tsil-lagos égen valamit olvashatnánk, ki-múlásunkrúl, ha bizonyosak vólnánk benne, hogy *Cras moriemur*, ma talán még elballaghatnánk a' pokol-felé, és hólnapra kelvén, szivünkbe szálván, Istenes halálra készülhetnénk. De szerettem Neander! a' hol mi lakunk, ebben az árnyék Világban, a' valóság a' bizonytalansággal úgy egybekeveredett, hogy halálunknak óráját, helyét, módját úgy nem tudjuk, mint a' még nem született gyermek. Talántán terhes büneinkre nézve, szintén akkor metszi fonalát életünknek az Isten, mikor forrójában vagyon fajtalanágunk, és a' bordélybúl szóllét Itélő-széke eleibe, majdani szemünk bé-hunyása lehet az utólsó, és még ma úgy el-alhatunk ebben a' Világban, hogy tsak a' másikban ébredgyünk-fel, és első szemünk ki-nyílása, ne lásson egyebet a' lángoló pokolnál.<sup>21</sup>

Faludi Ferenc azt a teológiaiilag megalapozott idézési technikát használja, amelyet fentebb már érintettünk, vagyis, az Ó- és Újszövetség epikureizmus-gyanús helyeit a beszélgető partnerek közül az Esztelen szájába adja. Itt kell megjegyeznünk, hogy az ellenreformáció idején, a tridenti zsinat után kialakított morálteológia katolikus oldalon természetesen nagyon is komolyan vette a Luther cölibátus elleni propagandájával felhasznált Epikuros-, illetve epikureus sententiát és teljes szöveg-hátországát. A prédikátorok számára készült kézikönyvek többek között kiaknázták az összes disznót is, amelyek előfordulnak a Bibliában, és az összes gazdag embert, aki a szent könyvben bárhol is mulatozik. Így például egy alapvető négykötetes morális toposz-gyűjtemény összeolvasztja a Lázár példázatában szereplő gazdag embert, a disznót, és a meg nem nevezett Szardanapalt. „Ilyen bíborba, bársonyba öl-

tözött disznó volt az a gazdag ember is, aki így szólt: Óh én lelkem, javaid sok éve föl vannak már halmozva, ezért egyél, igyál, mulatozzál.” (Nicolaus de Lyra alapján szól így Giuseppe Mansi, hozzátévé az, hogy az ilyen gazdag ivócimborákat tulajdonképpen az ördög hizlalja disznóként, azért, hogy majd levágja őket; ezt a gondolatot Vincentius Bellovacensis alapján szövi be.) Sőt elmondhatjuk, hogy a halálos és bocsánatos bűnök teljes családfáját is sokszor úgy állítják össze, úgy rajzolják meg, hogy minden létező bűn az evés-ivásból sarjadjon ki és ágazzon el, a verekedéstől a gyilkossáig, a káromkodástól az istentagadásig, a szemérmertlenségtől a házasságtörésig stb. Halmazatos esetre példa Heródes, aki Salome táncán fölizgulva egy bőséges lakoma után fejeztette le Keresztelő Szent Jánost.<sup>22</sup>

A hosszúra nyúlt toposztörténeti vizsgálat és példatár után térjünk vissza a József Attila-i gnóma értelmezéséhez. Véleményem szerint a költeménynek pontosan a közepén álló felszólítássorozat mintegy parancsként vagy parancstárként értelmezhető, amelyet egy Törvényhozó mond ki, vagy parancsol meg megfellebbezhetetlen tekintéllyel az emberiségnek. Erre utal a rendkívül ellentmondásosan értelmezhető vers minden eddig feltárt összetevője; ezeket a szempontokat sorakoztatja fel Kabdebó Lóránt már idézett tanulmánya óta összefoglaló módon, sok nyitott kérdést is feltéve Tverdota György.<sup>23</sup> Úgy gondolom, hogy a Költő, aki a vers kijelentése szerint éppen költő mivoltából fakadóan nem foglalkozik magával a költészettel, itt prófétaként, sőt bizonyos értelemben Teremtőként szólal meg. Olyan parancsokat oszt, amelyek a pozitív és negatív értelemben is felhasználható gnóma révén egyesítik magukban Isten tiltó parancsait és a Sátán csábító ígéit egyszerre. Mint ha Ádám és Éva az Úr helyett a Kisértő szájából hallanák a parancsot, hogy tépjék le csak nyugodtan a tiltott fa gyümölcsét. Hogy valamifajta primordiális, a kozmikus világtörténelem távlatából kezdetinek tekinthető korba helyezi magát az *Ars poetica* szerzője, arra utal az is, hogy magát az embert még „nem nagy”-nak, magát csak annak képzelőnek, és ezért szertelennek állítja az utolsó versszakban, amelyet természetesen a nyomatékos és Nietzsche módján prófétai hangütésű „Én mondom” vezet be. Az is világos, hogy a beszélő, vagyis a Próféta tanácsa nemcsak minősíti a múltat és a jelent, hanem befolyásolja, illetve előre elrendeli a jövőt is. (Vö. „a testvéri tankokat”, amelyekkel kapcsolatban Tverdota teljesen jogosan utal a kassági hangütésre.)

A fő kérdés az, hogy a Szőke György által felvetett *disszonancia* fogalmát értelmezhetjük-e úgy esetünkben, hogy az epikurosi gnómára következő szintén felkiáltójeles sor kiterjesztőleg, folytatatólag, megerősítőleg kapcsolódik-e az előző sorhoz, vagy pedig ellentétesen?! Ha az elsőt fogadjuk el, akkor az maga is több értelmezési választást tesz lehetővé. Az első az, hogy a „mindenség” természete ugyanolyan, mint a fentebb felszabadított epikurosi zabáló „féregé”, vagy boldog lakomázóé, vagyis az emberi élet a maga örömelvét a természettel, a világmindenséggel egyensúlyban kell hogy meg-

valósítsa. A másik lehetőség a szállóige biblikus és középkori változatában a bekövetkező Halált helyettesíti a mindenség. Tehát nem kell rettegni a haláltól, mert – és ez egybevág Epikurosz eredeti és nem eltorzított filozófiájával, ugyanúgy, mint a sztoikusokéval –, mert amíg az élet létezik, addig nincsen halál, és amikor a halál lép fel, akkor már nincs élet. A kettő között tehát nincs semmiféle érintkezés, ezért nincs ok félelemre. A dilemma másik ága, ha ellentétesnek tekintjük a második parancsot az első parancssorozattal. Ennek is van pesszimista és optimista olvasata egyaránt. Az első az, hogy – népiesen szólva – a világ nem ér egy pipa dohányt, tehát ha mi vidáman zabálunk stb., akkor ezzel csupán a háttér Semmihez képes örülünk egy kevéssé. A másik: a fizikainak nevezhető boldogság alapvető kritériumainak egyéni megvalósítása után vagyunk csak képesek felmérni igazi feladatainkat, amelyeket a Mindenség parancsa ró ránk.

Ha már a Paradicsomkertig jutottunk vissza a végtelen dimenziókat felnyitó József Attila-i paradoxon feldolgozásával, akkor talán utalhatunk egy egyáltalán nem bibliai típusú, hanem talán gnosztikus eredetet sejtető teremtésmítoszra is: eszerint az Ember két szülője a szellem és a szerelem! Tehát mintegy isteni nászból született egyelőre meglehetősen tökéletlen, botladozó teremtmény, aki előtt azonban még nagy jövő állhat. Ha a Szerelem, vagyis az Anya a középen álló gnómában megfeleltethető az epikureus élvezet-elvnek, akkor a Szellem, vagyis az Apa a második parancsban megtestesülő parancsa a kutató vággyal, amely az Embert hozzárendeli a Mindenség mértékéhez. Ez utóbbi alkalmi, a versben létesülő mítosz esetében természetesen a kapcsolódás, vagy ellentét egy apa–anya viszonyra értékelhető át, amely persze önmagában is további ezer paradoxont rejt.

Ha Rilke egy archaikus Apolló-torzó felidézésével üzent, úgy látszik József Attila egy még archaikusabb asszír síremléket használt fel rejtélyes próféciája emblematikus alapjául.

1 SZŐKE György, *Az árnyékvilág arkai, Írások József Attiláról és Kosztolányi Dezsőről*, Bp., Gondolat, 2003, 64.

2 JÓZSEF Attila, *Összes versei*, 2., 1928–1937, kritikai kiadás, közléteszi STOLL Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1984, 344.

3 BALOGH László, *József Attila = Kortársak József Attiláról III.*, szerk. BOKOR László, sajtó alá rend. és jegyzetekkel ellátta TVERDOTA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987, 1854. Vö. KABDEBŐ Lóránt, *A klasszikus irodalom esélye a dialógikus poétikai gyakorlatban, Kérdések József Attila Ars poetica című versének olvasási hagyomá-*

*nyában = Újraolvasó. Tanulmányok József Attiláról*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, 2001, 230–231.; a marxizmus és freudizmus együttes jelenléte által okozott paradoxonokhoz vö. SÁRKÖZY Péter, *„Kiterítetek úgyis”. József Attila kései költészetéről*, Bp., Argumentum, 2001, 72–73.

4 *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, 4, Deutsche Taschenbuch Verlag, 1979, 1550–1551. hasáb.

5 Marcus Tullius CICERO, *Tusculumi eszmecsere*, ford. VEKERDI József, HAVAS László



kísérő tanulmányával, Bp., Allprint Kft., 2004, 245.

6 CICERONIS *Tusculanarum disputationum Libri, V.*, Für den Schulgebrauch erklärt von Otto HEINE, Zweites Heft, Leipzig, B. G. Teubner, 1896, 149–150. – Arisztotelész elveszett dialógustöredéke ugyanazt a filozófiai kritikát alkalmazza a hedonizmus ellen, mint a sztoikus Khrüsziposz egy epigrammája, vö. Renzo TOSI, *Dizionario delle sentenze latine e greche*, Milano, Biblioteca Universale Rizzoli, 1992, 273–274.

7 STRABÓN, *Geographika*, ford. Dr. FÖLDY József, Bp., Gondolat, 1977, 702. (XIV. könyv, V., 9)

8 A görög szöveget és további elágazásait lásd TOSI i. h.

9 *Epicurea*, Edidit Hermannus USENER, Lipsiae, B. G. Teubner, 1887, 276.

10 *Epicteti, Dissertationes ab Arriano digestae, ad fidem Codicis Bodleiani recensuit Henricus SCHENKL*, Lipsiae, B. G. Teubner, 1894, 176. (II, 20, 10) – Bertrand Russell alapján az összefüggést Tverdota György már felismerte az Epiktétosz- és a József Attila-hely között, és lehetségesnek tartja összekapcsolásukat, vö. TVERDOTA György, *Tizenkét vers*, József Attila *Eszmélet*-ciklusának elemzése, Bp., Gondolat Kiadó, 2004, 250.

11 Eduardus MARGALITS, *Florilegium proverbiorum universae Latinitatis*, Bp., 1895, 173. – rendkívül érdekes, hogy a nagy műve folytatásaként kiadott pótkötetbe – forrás megjelölése nélkül – felvesz egy keresztény mondást is: Ede, bibe, lude, in festo Simonis et Judae. Lásd Uő, *Supplementum ad opus: Florilegium proverbiorum universae Latinitatis*, Bp., 1910, 84. Az október 28-i ünnepre vonatkozó mondás nyilván a szüreti féktelenséget szentesíti.

12 TÓTH Béla, *Szájruul-szájra. A magyarság szállóigéi*, Bp., Athenaeum, 1895, 260–261.

13 A diákvers szövegét lásd: *Carmina Burana con i Carmina Burana musicati da Carl Orff*, A cura di Maria Clelia CARDONA, Ugo Guanda Editore in Parma, 1995, 134–136, 200.; vö. *Carmina Burana*, A cura di Piervittorio ROSSI, Presentatione di Francesco MASPERO, Bompiani, Bologna, 2002<sup>7</sup>, 238–280. – Mivel nincsen magyar fordítása, ezért a főntebb idézett első gyűjteményből itt közölném a 211. darabot, amely a legjobban szemlélteti, milyen

helyet foglalt el Epikurosz ebben a diákköltészetben (lásd CARDONA, *i. m.*, 134–136.):

Alte clamat Epicurus:  
„venter satur est securus.  
venter deus meus erit,  
talem deum gula querit,  
cuius templum est coquina,  
in qua redolent divina”.

Ecce deus opportunus,  
nullo tempore ieunus,  
ante cibum matutinum  
ebrius eructat vinum,  
cuius mensa et cratera  
sunt beatitudo vera.

Curtis eius semper plena  
velut uter et lagena;  
iungit prandium cum cena,  
unde pinguis rubet gena,  
et, si quando surgit vena,  
fortior est quam catena.

Sic religionis cultus  
in ventre movet tumultus,  
rugit venter in agone,  
vinum pugnat cum medone;  
vita felix otiosa,  
circa ventrem operosa.

Venter inquit: „nichil curo  
preter me, sic me procuro,  
ut in pace in id ipsum  
molliter gerens me ipsum  
super potum, super escam  
dormiam et requiescam”.

Prózaí magyar fordításban: Hangosan felkiált Epikurosz: „A teli has a biztos. A hasam lesz az istenem. A falánkság ilyen istent követel, akinek temploma a konyha, amelyben isteni illatok lengedeznek.” Íme egy isten, amely nekünk alkalmas, sohasem ír elő böjtöt, már a reggeli éték előtt részegen hányja ki a bort. Asztala és pohara számunkra az igazi gyönyörök. Bőre mindig sima, mint egy tömlő vagy egy kulacs, az ebédet összeköti a vacsorával, kövér orcája pirosan ragyog. Ha pedig felágaskodik, ere [természetesen ez itt szexuális értelemben veendő] erősebb, mint egy bilincs.

Így vallásos kultusza lázadást kelt a gyomorban, a küzdelemben gyomra morog, a bor harcol a sörrrel; a boldog tétlen élet – ami a gyomrot illeti – ugyancsak küzdelmes. Így szól a gyomor: „Semmivel sem törődöm saját magamon kívül, így gondoskodom arról, hogy azzal együtt, akiben én vagyok ugyanolyan békességben, szelíden, mint én magam, az ivás és az evés után elaludjak és megnyugodjam.”

14 „Mangia bene e caca forte e non aver paura della morte”; [Egyél jól, szarjál sokat, és ne félj a haláltól]; az utánközölt piemonti nyelvjárási változat ráadásul még az ivásra való felszólítást is tartalmazza. Vö. Riccardo SCHWAMMENTHAL–Michele L. STRANIERO, *Dizionario dei proverbi italiani*, Rizzoli, Milano, 1991, 292.; míg a folklorisztikus kultúra, úgy látszik, megőrizte a mondás archaikus magját, addig a magas kultúrában a meghatározhatatlan polgári fogalom, a „szórazokozás” egyik emblémájává vált, legalábbis erre utal egy másik olasz szólásgyűjteménynek, egy híres Donizetti-operából kigyűjtött változata; vö. Giuseppe FUMAGALLI, *Chi l’ha detto?, Tesoro di citazioni italiane e straniere*, Milano, Editore Ulrico Hoepli, 1991, 15–16.

15 A Pázmány által megadott lelőhely: a Wittenbergben 1554-ben Lufft által kiadott *Luther-összkiadás* V. kötete, *Sermo de Matrimonio*, 119. lap. Lásd: PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus, Igazságra vezető kalauz*, sajtó alá rend. KISS Ignác, I. kötet (*Pázmány Péter összes munkái*, Magyar sorozat, III. kötet), Bp., 1897, 428.

16 PÁZMÁNY, i. m., 426, 428.

17 BORZSÁK István, *Az antikvitás XVI. századi képe* (Bornemisza-tanulmányok), Bp., Akadémiai Kiadó, 1960, 286. skk.

18 BORNEMISZA Péter, *Predikatioc, egesz esztendő által minden vasarnapra rendeltetett Euangeliombol*, Detrekő–Rárbok, 1584. A ha-

sonmás kiadást sajtó alá rend. KŐSZEGHY Péter, a kísérő tanulmányt írta OLÁH Szabolcs (*Bibliotheca Hungarica Antiqua*, XXXIII), Bp., Balassi Kiadó–OSZK, 2000, CCCCXXLIX<sup>r</sup>. – A latin idézet természetesen Horatiustól való, Borzsák István szellemes hipotézise szerint azért hiányzik nevének megjelölése, mert „Epikurosz disznáját” kellemetlen lett volna ebben az összefüggésben idézni (BORZSÁK István, i. h.).

19 BALASSI Bálint–DOBOKAY Sándor, *Campianus Edmondnak Tíz okai*, szerk. és a hasonló szövegét gond. HARGITTAY Emil, *Campianus latin szövegét gond. BÁRCZI Ildikó*, a kísérő tanulmányokat írta BÁRCZI Ildikó, CSONKA Ferenc, HARGITTAY Emil, KRUPPA Tamás, Bp., Universitas Kiadó, 1994, 71.

20 Cesare RIPA, *Iconologia*, ford., a jegyzeteket és az Utószót írta SAJÓ Tamás, Bp., Balassi Kiadó, 1997, 136.; Tverdota György rendkívül gazdag dokumentációt gyűjtött össze a boldogság=disznó előtörténetéhez, József Attila *Eszmélet* című ciklusának XI. versével kapcsolatban, vö. TVERDOTA György, i. m., 245–255.

21 *Faludi Ferenc prózai művei*, sajtó alá rend., a magyar nyelvű szövegeket gond., a hozzájuk tartozó jegyzeteket, valamint a név- és a szómagyarázatokat készítette VÖRÖS Imre, a latin nyelvű szövegeket gond., fordításukat, és a hozzájuk tartozó jegyzeteket készítette URAY Piroska, (*Régi Magyar Prózai Emlékek*, 8/1–2), Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, I. kötet 57., vö. a *Nemes asszony* megfelelő részeivel i. m., 117., 145.

22 Vö. Josephi MANSI, *Bibliotheca moralis locupletissima praedicabilis*, Tom. II, Venetiis, MDCCXXII, 467 B.

23 TVERDOTA György, *József Attila anti-ras poeticája*, *Literatura*, 2002/4., 427–457.